

Araplara Türkçe Öğretmek Üzere Kaleme Alınan Tuhfe-i Fedayî Adlı Manzum Sözlük*

Güler DOĞAN AVERBEK**

Öz. Anadili Arapça olan çocuklara Türkçe öğretmek amacıyla 17. yüzyılda Fedayî Mehmed Dede tarafından kaleme alınan *Tuhfe-i Fedayî*, 17 bölümden oluşmaktadır. Şair, eserin mukaddimesinde hayatına dair bilgiler vermektedir. Mukaddimede ifade edildiğine göre eser, Arapların faydalanması ve Türk dilinin inceliklerini kavraması için yazılmıştır. Aynı bölümde ayrıca *Tuhfe-i Şahidî*'ye nazire olarak yazıldığı ifade edilen eserin, yedi yazma nüshasına ulaşılabilmektedir. Bu çalışmada manzum sözlüklerin tarihçesinden kısaca bahsedildikten sonra manzum sözlüklerin eğitim öğretimdeki yeri ve *Tuhfe-i Fedayî*'nin fonksiyonu üzerinde durulacak, *Tuhfe-i Fedayî* hakkındaki değerlendirmelere yer verilecektir. Çalışmada ayrıca eserden örnek bölümler yer alacaktır.

Anahtar Kelimeler: Manzum sözlük, Fedayî Mehmed Dede, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi, Eski Türk Edebiyatı, Osmanlı dönemi ders kitapları

Tuhfe-i Fedayî: A Versified Dictionary Written in Order to Teach Turkish Language to the Arabs

Abstract. *Tuhfe-i Fedayî* of Fedayî Mehmed Dede was written in the 17th century in order to teach Turkish language to children who are native in Arabic. It consists of 17 sections. In the prologue the poet gives valuable information about his life. According to the work, it was written for the benefit of Arabs and to show the delicacy of Turkish language. During the study seven manuscript copies of the work located in different libraries. In this study, a brief history of the versified dictionaries in the Turkish literature will be touched and the contributions of the versified dictionaries to the Ottoman education system will be mentioned shortly. In addition the function of *Tuhfe-i Fedayî* will be emphasized as well as the evaluations on *Tuhfe-i Fedayî* will be given. At the end the study will comprise the first and last sections of the text.

Keywords: Versified dictionaries, Fedayî Mehmed Dede, Turkish language teaching as a foreign language, Ottoman Literature, textbooks of Ottoman era

* 4. Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Kongresinde Sözlü Olarak Sunulmuştur.

** İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, guler.dogan@medeniyet.edu.tr

1. İSLÂM MEDENİYETİNDE İKİDİLLİ/ÇOKDİLLİ SÖZLÜKLERİN TARİHÇESİ

İslâmî dönemde bilimsel faaliyetlerin İslâm'ın kutsal kitabı Kur'ân-ı Kerim'den neşet ettiği ve ilmî çalışmalara Kur'ân'ın yön verdiği malumdur. Evvela Kur'ân'da geçen ve Araplar tarafından anlaşılması zor olan kelimeleri anlamaya yönelik dil çalışmaları olarak başlayan bu faaliyetler, mukaddes kelâmı ve imlâsını muhafaza etmek amacıyla yine dil sahasında farklı çalışmalarla devam etmiştir. Manzum sözlükler ise İslâmiyet'in Arap olmayan toplumlar tarafından benimsenmesiyle ortaya çıkan bir ihtiyacın ürünüdür.

Arapların İslâmiyet öncesinde temel edebî metinlerini teşkil eden şiirleri hafızalarında tutmak suretiyle naklettikleri, bilinen bir hadisedir. Araplar tarafından şiire yüklenen misyon oldukça kapsamlıdır. Bunu Hz. Ömer'e nisbet edilen "Şiir, Arapların divanıdır" yani "Araplara dair ne varsa hepsi şiirde mevcuttur" sözünden de anlamak mümkündür.

Kur'ân'ı anlama, anlatma ve muhafaza etme etrafında şekillenen ilmî faaliyetler geliştikçe ve bunların sahası genişledikçe Arap kültürünü teşkil eden en önemli hususlardan biri olan şiirin formu, ilmin genç kuşaklara aktarılmasında istifade edilen bir vasıta olmuştur. Küçük yaştaki çocukların öğrenebilmesini kolaylaştırmak amacıyla farklı konularda kaleme alınan ders kitapları, zaman içinde kafiyeli ve vezinli metinler olarak yani şiir formunda yazılır hâle gelmiştir. Bu form, eski Arap şiirine verilen isim olan *recez*den türemiştir. Birbiri içinde kafiyeli yani müzdevic beyitlerden oluşan ve başlangıçta aruzun recez bahri kullanılarak vücuda getirilen bu formun adı zaman içinde *urcûze* olmuş, recez bahrinin kullanımı bir şart olmaktan çıkmış ve konuların kapsamı, eğitim öğretimle alakalı tüm konular hâline gelmiştir. Arap eğitim sisteminde bu gelişmeler görülürken Arap olmayan toplumlarda da Arapça bilme zarureti hâsıl olmuştur. *Urcûze* geleneğinin, Arapça öğrenme ihtiyacıyla birleşmesi neticesinde ise İslam medeniyetinde 13. asırda yeni bir gelenek ortaya çıkmıştır. Bu gelenek 21. yüzyıla kadar hayatını devam ettirecektir. Geleneğin kurucusu, Türk asıllı olduğu söylenen, bugün Afganistan topraklarında kalan Sistan bölgesinde dünyaya gelen ve orada hayatını sürdüren Ebu Nasr Bedreddin Mesud el-Ferahî'dir. Bulduğu coğrafyanın şartlarını ve ihtiyaçlarını gözönünde bulunduran Ferahî, Farsça bilen çocukların Arapçaya aşinalık kazanabilmeleri ve daha kolay dil öğrenebilmeleri amacıyla Farsça açıklamalı olarak *Nisâbu's-Sıbyân* adlı Farsça-Arapça manzum sözlüğü kaleme almıştır.

İslâm dünyasında hızlı bir şekilde benimsenen bu esere, gerek Fars-Arap dillerinde gerek İslâm'ın etkin olduğu coğrafyada konuşulan dillerde pek çok nazire yazılmış ve 13. asırda başlayan bu gelenek dâhilinde üretilen eserler, İslâm eğitim kurumlarının vazgeçilmez ders kitaplarından olmuştur. İslam'ın etkin olduğu dönemde Hintaltkıtası ile Afganistan'dan

Balkanlar'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada onlarca manzum sözlük kaleme alınmıştır. Her ne kadar bu gelenek ikidilli manzum sözlüklerle başlamışsa da 9 asırlık dönemde üç, dört, beş ve hatta altı dilli manzum sözlükler de yazılmıştır.

Manzum sözlüklerin Türkçedeki macerasını ise eldeki veriler ve bilgiler ışığında şöyle görmek mümkündür: Arapçaya aşinalık kazandırmak için Anadolu'da başlangıçta Arapça-Farsça manzum sözlükler kullanılmış ve bunlar belirli bir süre ihtiyaca cevap verebilmiştir. Ancak Selçukluların ve Beyliklerin etkisini yitirmesi, Farsçanın etki sahasının daralmasına ve hatta büyük ölçüde yok olmasına sebep olmuş, binaenaleyh Farsça-Arapça sözlükler kullanılabilir olmaktan çıkmıştır. Geçiş dönemi olarak adlandırabileceğimiz süreçte Farsça-Arapça manzum sözlüklerin satır aralarına, öğretilmek istenen kelimelerin Türkçe karşılıkları yazılmak suretiyle problem çözülmeye ve ihtiyaç karşılanmaya çalışılmış, bu arada da dillerinden biri Türkçe olan ilk sözlükler kaleme alınmaya başlanmıştır. Türkçe-Arapça manzum ilk sözlük, *Ferîsteoğlu Lugati* adıyla Abdullatif b. Melek tarafından (Muhtar, 1993), manzum ilk Türkçe-Farsça sözlük olan *Tuhfe-i Hüsâm* ise Hüsâm b. Hasan el-Konevî tarafından kaleme alınmıştır (Öz, 2016, s. 56). 21. asra kadar izini sürebildiğimiz bu gelenek dâhilinde Anadolu sahasında kaleme alınan son eser ise Dilbikulé Cizîrî tarafından 2015'te neşredilen *Nûbihara Mezinan* adlı Kürtçe-Türkçe manzum sözlüktür (Ertekin, 2017, s. 89-106).

Bu safhada öğretim metodu olarak takrir ve ezberin oldukça yaygın olduğu İslâm kültüründe eğitim-öğretim aracı olarak kullanılan manzum sözlüklerin işlevine bakmakta fayda vardır. Ders kitabı olarak düşünülen bu eserlerin, hedef kitlelerinin yaş özellikleri de göz önünde bulundurulduğunda, medreselerden ziyade sıbyân mekteplerinde ders kitabı olarak okutulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Osmanlı eğitim kurumları ve bu kurumlarda okutulan dersler hakkında bilgi veren bazı eserlerde ve daha sonra yapılan çalışmalarda manzum sözlüklerin ilk mektep olarak da bilinen sıbyân mekteplerinde okutulduğu ifade edilmektedir. Mesela 18. yüzyılda yazılan *Kevâkib-i Seb'a* adlı anonim eser, bu kitapların okutulduğu dersin adı olan *lugat ilminden* bahseder, dersin konusu ve kapsamını ifade eder ve bu derste öncelikli olarak kelime öğrenildiğini söyler. Bu esere göre evvela okunan manzum sözlüğün dillerinden biri Arapça olmalıdır, yani yaşları 5 ile 10 arasında değişen çocukların öğrenmesi arzu edilen ilk yabancı dil Arapçadır. Arapça manzum sözlükten sonra sıbyân mektebi öğrencilerinin, dillerinden biri Farsça olan bir manzum sözlüğü de okumaları istenmiştir (Karaarslan, 2015, s. 15, 72).

Burada şunu belirtmekte de fayda vardır: Henüz çok küçük yaşta manzum sözlükler aracılığıyla yabancı kelime dağarcığını geliştiren çocuk, aynı eserler aracılığıyla aruz ve kafiye, ebced hesabı, çekimli fiiller, sayılar, aylar, klişe tabirler, atasözleri ve deyimler, cümle bilgisi ve temel dil kurallarına da aşinalık kazanmakta, bir yandan da şiirle yakınlık kurmaktadır.

Manzum sözlüklerin yapısına gelince bu türden eserlerin İslamî edebiyata uygun bir şekilde tanzim edildikleri görülmektedir. Yani bu eserler mukaddime, metin ve hâtime bölümlerinden oluşmaktadır.

2. FEDAYÎ MEHMED DEDE

Çeşitli biyografik eserlerde (Kayabaşı, 1997, s. 438; Müstakim-zâde, 2000, vr. 337a; Mehmed Süreyya, 3, 1996, s. 13; Tuman, 2, 2001, s. 759) adından söz edilen Fedayî Mehmed Dede, 17. yüzyılda yaşamış ve Mevleviliği benimsemiş bir şairdir. Çalışmaya konu manzum sözlüğünde dile getirdiğine göre Antep'te dünyaya gelmiştir. Belirli bir yaşa geldikten sonra seyahate çıkan Fedayî nihayet Trablus'a ulaşmış ve oraya yerleşmiştir. Bir seyahatnamedeki kayıttan anladığımıza göre Trablusşam Mevlevihanesi'nin sevilen simalarındandır ve ömrünü orada tamamlamıştır (Doğan Averbek, 2017, s. 1491-1492). Manzum sözlüğünde ifade ettiğine göre burada geçirdiği yıllarında küçük yaştaki çocuklara nazım ve nesir öğreten bir mektep hocasıdır. 15 Receb 1065/21 Mayıs 1655'te vefat etmiştir (Doğan Averbek, 2017, s. 1493-1494).¹

Kaynakların belirttiğine göre Türkçe dîvânı, *Mantik-ı Esrâr* adlı *Mantiku't-Tayr* tercümesi, Attar'a nispet edilen *Mihr ü Müşteri* adlı mesnevinin *Işk-nâme* adlı tercümesi ve *Tuhfe-i Fedayî* adlı manzum sözlüğü vardır. Dîvânı ve *Işk-nâme* adlı eseri henüz ele geçmemiştir. *Tuhfe-i Fedayî*'nin yazma nüshaları, *Mantik-ı Esrâr*'ın ise hem yazma nüshaları hem matbu nüshası vardır.²

3. TUHFİ-FEDAYÎ

Tuhfe-i Fedayî, şairin en meşhur eseridir. Yaptığımız çalışmalarda bu eserin yedi yazma nüshasını tespit ettik. Ulaşılan nüshalardan ikisi, muhtemelen öğrencilere aittir. Dolayısıyla

¹ Bu tarih *Mantik-ı Esrâr*'ın, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü, 767 numarada kayıtlı olan nüshasının istinsah tarihiyle aynıdır.

² 281 bölüm ve 4611 beyitten müteşekkil olan *Mantik-ı Esrâr* tarafımızca neşre hazırlanmıştır. 2019 senesinde TDK tarafından yayınlanması öngörülmektedir.

Tuhfe-i Fedayî'nin yazılış amacına matuf bir kullanım alanı bulunduğunu söylemek mümkündür.

Fedayî, Şahidî'nin Türkçe-Farsça manzum sözlüğü *Tuhfe-i Şahidî*'ye nazire olarak kaleme aldığı söylediği eserini, 1044 yılı Recep ayında (1634-35) 12 günde tamamlamıştır. Eserini, Arapların ve özellikle Arap çocukların istifadesi ve Türkçenin inceliklerine vâkıf olmalarını sağlamak amacıyla yazan şair, öğrencilerin vezin bilgisi kazanmalarını da istemiştir.

Tuhfe-i Fedayî, Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış olması yönüyle Türk edebiyatında Anadolu sahasında veya Osmanlı topraklarında *elsine-i selâse* geleneği dâhilinde yazılan manzum sözlüklerden ayrılmaktadır. Sözkonusu sözlüklerin hemen hepsi Tüklere Arapça ve/veya Farsça kelimeleri öğretmek amacıyla kaleme alınmış olduğu halde *Tuhfe-i Fedayî*, Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmıştır.

Tuhfe-i Fedayî; mukaddime, sözlük kısmı ve ebced hesabı bölümlerinden oluşmaktadır. Manzum sözlüklerde çoğunlukla mukaddime ile hâtime bölümleri mesnevi, sözlük kısmını oluşturan kıtalar ise kaside şeklinde yazılıyorken Fedayî, eserinin tamamını mesnevi formunda oluşturmuştur. Sözlük kısmı 15 kıtadan müteşekkildir. Bölümlerde farklı vezinler kullanılmıştır. Mukaddime kısmı 45 beyit, 1. Kıta 26 beyit, 2. Kıta 27 beyit, 3. Kıta 24 beyit, 4. Kıta 30 beyit, 5. Kıta 20 beyit, 6. Kıta 21 beyit, 7. Kıta 30 beyit, 8. Kıta 28 beyit, 9. Kıta 31 beyit, 10. Kıta 24 beyit, 11. Kıta 20 beyit, 12. Kıta 18 beyit, 13. Kıta 12 beyit, 14. Kıta 16 beyit, 15. Kıta 42 beyit ve ebced hesabıyla ilgili bölüm 8 beyit olmak üzere tespit edilen metinde toplam 422 beyit mevcuttur. 15. Kıtanın son tarafındaki hâtime ise 5 beyitten oluşmaktadır.

Gelenekle uyumlu olarak sözlük kısmında karşılığı verilen ilk Türkçe kelime, *Tengri*'dir. Kelimeler alfabetik olarak verilmemiştir ve konu tasnifi yoktur. Uzun yıllar Trablusşam'da yaşayan Fedayî'nin, konuşulan Arapçaya yani Ammî Arapçaya vâkıf olduğu eserden anlaşılmaktadır. Eserin kelime dağarcığına bakıldığında bunların çoğunluğunun günlük dilde yaygın olarak kullanılan kelime ve tabirler olduğu anlaşılmaktadır. Şair de eserin mukaddimesinde avam ıstılahını kullandığını söylemektedir. Ancak eserde fasih Arapçanın yanı sıra sadece günlük dilde kullanılan kelimelere ve telaffuzlara da yer verilmiş olması, metnin okunmasını ve tespit edilmesini güçleştirmektedir. Metinde kullanılan pek çok kelime ve ibare sözlüklerde yer almamaktadır. Ayrıca vezin probleminin ortaya çıktığı görülmektedir. Vezin açısından değerlendirildiğinde, eldeki nüshaların hiçbirinde, aruz hususunda hassasiyet gösterildiğini söylemek mümkün değildir.

Tuhfe-i Fedayî'de sözlük bölümünü oluşturan kıtaların her birinde bir mısraı Arapça cümle, diğer mısraı ise onun Türkçe karşılığı olan ve genellikle nasihat içeren bir beyit ile bir mısraında kıtada kullanılan veznin gösterildiği diğer mısraında ise çoğunlukla eğitimle, ilimle ilgili bir ifade bulunan beyitlere yer verilmiştir.

Eserde, 56'sı çekimli fiil ve 113'ü mastar olmak üzere 1301 Türkçe kelimenin, 7 ibarenin ve 42 cümlenin Arapça karşılığı verilmiştir. Metinde anlamları itibariyle 23 Türkçe kelime mükerrer olarak kullanılmış ve bunların 13 tanesi için aynı Arapça karşılıklar yazılmıştır. Metinde ayrıca 37 Türkçe ve 33 Arapça kelimenin sesteşine yer verilmiştir. Türkçe kelimelerin 14'ünde ise eşanamlı kelimelerin birlikte verildiği görülmektedir. Buna mukabil Türkçe karşılığı verilen Arapça kelimelerden 15'i eşanamlılılarıyla beraber yazılmıştır. Bunlardan birinde kelimelerin teki Farsçadır. Karşılıkları ve kendileri birebir aynı olan Türkçe kelimeler sayıdan çıkarıldığında, eşanamlı kelimeler de eklendiğinde sözlükte toplam 1302 Türkçe kelimenin karşılığının verildiği anlaşılmaktadır. Bazı Arapça kelimelerin Türkçe karşılıkları yerine, yaygın olarak kullanılan yabancı kelimeler verilmiştir.³

Tuhfe-i Fedayî, manzum sözlük kaleme alanlar tarafından bilinen bir eserdir. Şeyh Ahmed-i Antakî, *Se-Zebân* adlı üç dilli *tuhfesinde* Türkçe-Arapça *tuhfeleri* sayarken Fedayî'nin *tuhfesinden* de söz eder (Ölker&Duyar, 2013, s. 30).

4. TUHFE-İ FEDAYÎ'NİN NÜSHALARI

Beyazıt Kütüphanesi, nr. 6821 (BK): 26 varak, 404 beyit

Milli Kütüphane, nr. 6251/1 (MK): 17 varak, 282

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 10829 (İÜ1): 23 varak, 349 beyit

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. T3915 (İÜ2): 19 sayfa, 404 beyit. BK nüshasının birebir istinsahıdır.

Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences, nr. Acad. 153 (LN): 2a'da başlayıp 20b'de biter, 413 beyit

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3190 (SK1): 31 varak, 400 beyit

Süleymaniye Kütüphanesi, Hüdayi Efendi, nr. 1670/2 (SK2): 29b'de başlayıp 36b'de biter, 368 beyit

³ Kelimelerin Türkçeleri yerine farklı dillere ait yaygın kullanımların verilmesi, manzum sözlüklerde sıkça karşılaşılan bir husustur. Bu tercihin en temel nedenlerinden biri vezin ve kafiye zarureti ise diğeri de şairin, arkaik kelimeleri kullanmaktan ictinab etmesidir.

MK, İÜ1 ve SK2 nüshaları tam değildir. Diğer dört nüsha ise bazı beyit eksikliklerine rağmen, fiziki olarak tam nüshalardır. Burada yapılan iktibaslarda BK nüshası esas alınmıştır.

5. SONUÇ

Manzum sözlük metninin neşredilmesinin, yabancı dil öğretiminden eğitimde manzum metinlerin işlevine ve şiir bilgisinin genç kuşaklara ne şekilde aktarıldığına kadar pek çok sahaya katkı sağlayacağı muhakkaktır. Bu eser de Osmanlı döneminde dil öğretim ders kitaplarından olan manzum sözlüklerden biridir. Ayrıca bu eser, Osmanlı coğrafyasında, anadili Türkçe olmayan çocukların eğitiminde kullanılan bir ders kitabı olması hasebiyle Osmanlı Eğitim Tarihi çalışmalarına katkı sağlayacaktır.

Şeklen manzum sözlük geleneğine genellikle uyduğu görülen *Tuhfe-i Fedayî*'nin gelenekten ayrılan en belirgin özelliği, mesnevi şeklinde yazılmış olmasıdır. Oysa manzum sözlüklerin sadece mukaddime ve hâtime bölümlerinin *mesnevi* formunda yazılması güçlü bir teamüldür. 17 bölüm ve 422 beyitten oluşan *Tuhfe-i Fedayî*'de 1302 Türkçe kelimenin Arapça karşılığına yer verilmiş, ayrıca 7 tabir ve 42 cümlenin de Arapçası yazılmıştır.

Pek çok manzum sözlük şairinde görüldüğü gibi Fedayî de eseri, derslerinde kullanmak için yazmıştır. *Tuhfe-i Fedayî*, Araplar'a Türkçe öğretmek üzere kaleme alınmış olması bakımından Osmanlı coğrafyasında, tespit edebildiğimiz kadarıyla sayıları 100'ün üzerinde olan manzum sözlükler arasında ayrı bir yere sahiptir: Anadili Türkçeden farklı olan çocuklar için ve Türkçe açıklamalı olarak kaleme alınmıştır. İÜ1 ve SK1 nüshalarının Fedayî'nin vefatından sonra istinsah edilmiş olması ve bu nüshaların aynı zamanda anadili Türkçe olmayan öğrencilere ait olduğunun anlaşılması, *Tuhfe-i Fedayî*'nin, Fedayî'nin vefatından sonra da yazılış amacına uygun şekilde anadili Arapça olan öğrenciler tarafından okunduğunu göstermesi bakımından mühimdir.

Tuhfe-i Fedayî'nin Giriş, 1. Kıta, 15. Kıta ve Hâtime kısımları

[*Fe'îlâtün mefâ'ilün fe'îlât*]

Hamd ol Allâh kim yaratdı cihân

Âdem'i kıldı ekrem[i] a'yân

Enbiâyı getürdi Âdem'den

Anları ekrem itdi 'âlemden

*Enbiyâ içre ol şeh-i a^czam
Eyledi hem Muhammed'i hâtem*

*Virdi agız agız[d]a koydı lisân
Hem lisân içre kıldı nutk^cayân*

*Bir ete virdi kudret ol kâdir
Tâ ola hamd ü şükkrine zâkir*

*Pes hezârân hezâr hamd ü senâ
Aña kim oldı mücid-i eşyâ*

*Hem salât u selâm-ı bî-pâyân
Ahmed'üñ rûh-ı pâkine her ân*

*Dahı Ashâb u Âl'ine k'onlar
Dîn-i İslâm'a virdiler cânlar*

*Ba^cdehû ben fakîr ü bî-çâre
Mübtelâ vü garîb ü âvâre*

*Vatan-ı asldan olup ayru
İşk-ı mevlâ ile olan sayru*

*Gerçi nâmum Mehemmed idi benüm
Mahlasumdur Fedâyî şî'r fennüm*

*Lîk olmuşdı mevlûdum^c Ayntâb
Olmuş idüm o şehride bî-tâb*

*Vatan-ı asldan ferâgat idüp
Bir zamân seyr ile seyâhat idüp*

*Niçe şehre ü diyâr[ı] seyr iderek
Tirabulus'a ugradum gezerek*

*O şehirde ikâmet itmiş idüm
Bir zamân istirâhat itmiş idüm*

*Bir niçe tıfla oluban üstâd
Okudup nazm u nesr idüp irşâd*

*Kimisi Fârisî'ye tâlib idi
Kimi Türkî'ye şevk-i gâlib idi*

*Her birine rî'âyet eyler idüm
Kudretüm yitdügince söyler idüm*

*Şâhidî okudup çeküp zahmet
Lîk gâyetde çekdiler 'usret*

*Hazret-i Şâhidî çün ol merhûm
Bir lugat eylemiş güzel manzûm*

*Hûb kılmış o nüsha[y]ı tahrîr
Fârsî Türkîce idüp tefsîr*

*Gerçi kim bir kitâbdur manzûm
Türkî fehm itmeyen kalur mahrûm*

*İstedüm bir lugat idem bu fakîr
Lugat-i Şâhidî'ye ola nazîr*

*Ki 'Arablar da nef'ini göreler
Gavrine Türk(i) lisan[ın]uñ ireler*

*Çünkü bu müşkil işe 'azm itdüm
'Arabî-Türkî ile nazm itdüm*

*Şâhidî Mesnevî lugâtinden
Dahı hem Pehlevî lugâtinden*

Çok  ac yib get rmiŐ itmiş zikr
Çogı fehm olmayup kalıpdur bıkr

M nteh  haz olur kes r   kal l
M btediye gel r ve l k sak l

M Őkil t-ı lug ti terk itd m
Bes  av m ıstıl hına gitd m

Didi Tengri Res l[i] hayr 'n-n s
O kiŐid r ki ola n fi -i n s

O k'ola F rs  anı saldum
 Arab  T rk ce bey n kıldum

T rk  v  F rs  lis n-ı  Arab
Bir aradan okumak oldu ta ab

O ki m sta mel ola beyne  av m
K dir olduk a eyled m i l m

Kodum anı Őu resme m z na
Ki kar b ola fehm-i siby na

T  ki T rk 'ye oluban   arif
Vezn-i Ői re hem olalar v k f

Bunu yazmaga ibtid  itd m
Fazlına Hakk'ıu  ittik  itd m

Çill-i ç r u hez r-ı hicretde
Receb ayında kutlu s  atde

Ő hid  ç n o ma den-i  irf n
Ola r hına rahmet-i Rahm n

*Eylemiş çün kitâbuñ itmâmın
Tuhfe-i Şâhidî komış nâmın*

*Ben dahu bu kitâbı çünki didüm
Nâmını Tuhfe-i Fedâyî kodum*

*Kasdum oldur ki okıyan evlâd
Bir du'âyile ideler beni yâd*

*Didi elbetde Hak katında Resûl
Tıfluñ olur du'âları makbûl*

*Lutf it ey tuhfeme olan nâzır
°Aybı var ise ol aña sâtir*

*Az dime cevherüm cilâsını
Sor ki ne virdiler behâsını*

*Fe°ilâtün mefâ°ilün fe°ilât
Ey Fedâyî Resûle vir salevât*

el-Kıf°atü'l-°Ulâ

[Fe°ilâtün mefâ°ilün fe°ilât]

*Tengri Allâh resûl peygam-ber
Hem haberci nebî ulu ekber*

*Kulavuzdur delîl ü hor zelîl
Hem kesîr oldı çok u az kalîl*

*Di ganî baya yohsıla di fakîr
Büyüğe küçüğe kebîr ü sagîr*

Başdur re's ü kaşdur hâcib

Yazı hatt oldu yazıcı kâtib

Kirpige di cüfûn ü gözdür ° ayn

Burun enf ü iki kulak üzneyn

Tutaga şeffe di dile di lisân

Gözbebgine didiler insân

Öñ dişe sin di vü azuya dırs

Kaly[a] bils oldu [hem] kirecdür kils

Ele yed [di] vü sâ°ide di bilek

Zenb sucdur şefâ°at oldu dilek

Ricl ayak rükbe diz zıfur tırnak

Sâk incik di ısba°a barmak

Yevm gün gice leyl ü subh seher

Güneş ü aya didi şems ü kamer

Nâr od rih yel [ü] sudur mâ

Topraga di türâb ü göge semâ

Oldı sahrâ felâ vü tag cebel

Ot haşîş oldu hem depe[dür] tel

Taş hacer hem balât mermerdür

Lebn kerpic ü halka çenberdür

Necm ü gaym oldı yılduz ile bulut

Yagmura di matar u emsik tut

Müühr tay u hisândur aygır

Kısrağa hicre di vü bağl katır

Sebu^c arslan u dab^cdur sırtlan

Ayuya dübbe di nemer kaplan

İte di kelb ü şâdıye sa^cdân

Kediye kıtta di vü fâre sıçan

Gök gürüldisi ra^cd u tolu berd

Selc kar oldı dahi^cavn meded

Yıldırım sâ^cika vü çimşek berk

Kat^c kesmek velik yırtmak hark

Bunca hel kadd ü hâkezâ böyle

Hem kezâlik ü hâ-ülâ öyle

Bugdaya kamh di vü arpa şa^cîr

Gümüşe fidda di hadîd demir

Jîve ziybak resâsdur kurşun

Oldı kazdîr kalay zeheb altun

*Serçe dūrî velîk sırça kızâz
Hem ezân bâñdur salât namâz*

*Dişk horos u sıçramakdur nat
Hem decâce tavuk u ördek bat*

*Kûm hattâ nüseyr ile'l-bustân
Kalk ki bostânı idelüm seyrân*

*Fe°ilâtün mefâ°ilün fe°ilât
Her kim okudı °ilm buldı necât*

el-Kıf°atü'l-Hâmis °Aşer

[Mefâ°ilün mefâ°ilün fe°ülün]

*Yaratmak hilkat ü tapmak °ibâdet
Bidâyet başlamak soñdur nihâyet*

*Veca° agrı vü °ady oldı ulaşmak
Vesah kirdür televvüsdür bulaşmak*

*Didiler şürbe bardak destiye cerre
Diseñ [ger] merreteyn di iki kerre*

*Racül er bint kız karı °acûze
Koca şeyh oldı cürb dirler uyuz*

*Mere °avrat dahı oğlan sabîdür
Keñezdür °ilk [u] kahbe ursbidür*

Mekâdim pâça vü şirdân kabâvât

Şikenbe kirşdür tâkeyn iki kat

Karın batn u tihâl adı talakdur

Sike züb didiler husye taşakdur

Hayâ ud yiri dahı öd merâre

Osuruk fisve vü zarta kavare

Üfürmek nefh ü püskürmek durur bah

Dahı sıçdı harî hem işedi şehh

Tahammül istinâd oldı tayanmak

Dahı hem iftihâr oldı kıvanmak

Dahı sayyâd avcı av durur sayd

Şerek duzak durur hem bagdur kayd

Rıtıl batmandur[ur] mîzân terâzû

Vukiyye[dür] nûkâ(?) ıgsil dimek yu

Gınâ ırdur semâ° oldı işitmek

Putedür bevdaka zevveb eritmek

Kuyımcı sâyig [ü] kûre kürekdür

Sadâ pasdur tahîhe [di] çörekür

Nühâledür kepek münhall elekdür

Hamel yük[dür] velî huzme şeledür

Sühûne sıtma vü mecnûn delüdüir

Dahı boş fârig [ü] mel'ân toludur

Verim şış oldı hâzûk incırukdur

Katuk eydem zevâde [hem] azukdur

Çiçek cüdrî sigil dirler sülûle

Dahı enbûb ibrik oldı lûle

Tabîh aşdur pilava di müfelfel

Yumurta beyz di vü turşi muhallel

°Arîz enlü degirmidür müdevver

Karañudur °atem rûşen münevver

Geñiş vâsi° durur [vü] dayk durur dar

Dahı ma°dûm yok [u] mevcûd durur var

Kasîre kısa di uzun tavîle

Kabîhe çirkin ü güzel cemîle

Kesek telva° adur(?) bellû°a çirkef

Köpürmek ragvedür züfre durur kef(?)

D[ah]ı hâvî [vü] sefik[a] seyrek ü sık

Dahı u°sur sık [u] idhaş dimek tık

Dahı ihreb kaç u uhtuf dimek kap

Dahı uhrub yık [u]  ammir dimek yap

Nic are yonga  g ndi n   are

D   e yatmaga dirler istih are

Eyeg  dal  u hem alın ceb nd r⁴

Kalan nakd [u] nik ah adı keb nd r

Yiter bes kat her-giz dahı eyzan⁵

Nice k yil olam ben keyfe erzan

Mikas sındı durur tafsil bi mek

Yimek ekl oldu hem   rb oldu i mek

Harak hem iherik yakdı v  yandı

Di n 'im yatdı hem f yik uyandı

Dahı bi mek has ddur mincel orak

Dahı hem mek ada dirler oturak

Giden kimd r dimek men ellez  r h

Dahı g tmedi dimek liss  m  r h

Gul m-p re dimek men hubb  sby n

Dahı zen-p red r men hubb  nisv n

⁴ Mısraın vezni hatalıdır.

⁵ Mısraın vezni hatalıdır.

Çeküçdür mutraka vü örs sindân

Egirmek gazldür migzâl kirman

Tokumak nesc oldı çulha hâyik

Perî cinnî ferîşter melâyik

Yüzük hâtem [durur] yüzük kaşı fas

Tükendi temm ü kurtıldı tahallas

Kaçan bu nüsha-i zîbâyı yazdum

Ciger kanı[n] gözüm yaşıyla ezdüm

Bi hamdi 'llâh ki hayr ile bu nâme

On iki günde irdi ihtitâma

Murâdum bu ki yârân-ı safâdan

Unutmaya Fedâyî'yi du'âdan

Eger kaç bey[t]dür dinürse farzâ

Olupdur çâr sad nüh beyt cem'â

Kamu enfüs ölüm câmin içer hep

Cemî'ü'n-nefs kâse'l-mevt teşerreb

Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün

Dalâletde kalan yitürdi yolın

KAYNAKÇA

- Doğan Averbek, G. (2017). Fedayî Mehmed Dede, Mantık-ı Esrâr Adlı Manzum Mantıku't-Tayr Tercümesi ve Otopraf Nüshası, *Uluslararası TEKE (Türkçe, Edebiyat, Kültür, Eğitim) Dergisi*, 6(3), 1490-1506.
- Ertekin, M. Z. (2017). İlk Manzum Türkçe-Kürtçe Sözlük: Nûbihara Mezinan, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)*, 9(1), 89-106.
- Karaarslan, N. Ü. (2015). *XVIII. Asrın Ortalarına Kadar Türkiye'de İlim ve İlimiyeye Dâir Bir Eser: Kevâkib-i Seb'a Risâlesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kayabaşı, B. (1997). *Kaf-zâde Fâ'izî'nin Zübdetü'l-Eş'ârı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mehmed Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmani Yahut Tezkire-i Meşahir-i Osmaniyye*, haz. Ali Aktan, Abdulkadir Yuvalı, Metin Hülagü, İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Muhtar, C. (1993). *İki Kur'an Sözlüğü: Luğat-ı Feriştetoğlu ve Luğat-ı Kânûn-i İlâhî*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.
- Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin. (2000). *Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Neseb ve'l-Küna ve'l-Elkab*, tıpkıbasım, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Ölker, G. ve Duyar, H. (2013). *Se-Zebân: Üç Dilli "Arapça-Farsça-Türkçe" Manzum Sözlük*, Konya: Palet Yayınları.
- Öz, Y. (2016). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, 2. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tuman, N. (2001). *Tuhfe-i Nâ'ilî*, c. 2, Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Yakar, H. İ. (2013). *Antepli Divan Şairleri*, Gaziantep: Yaşar Cevizli Mağazaları.